

Recenzió
Várhegyi Éva
Magyar Narancs
2005. május 19.

Számadás és számvetés (Kornai János könyvéről)
Kornai János: A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz

E valóban rendhagyó memoárnak többféle olvasata érvényes, ezért mindenki számára szellemi izgalmat okozhat. A regényes élet-rajzok kedvelői tekinthetik karrierregénynek, amelyből kirajzolódik egy nem szokványos pálya íve: hogyan válik autodidakta gondolkodóból majdnem Nobel-díjas tudóssá, a katedrától távol tartott, időnként ipari kutatóintézetbe száműzött közgazdászból harvardi professzorrrá, a vasfüggöny mögé zárt könyvmolyból világutazóvá a szerző. Olvasható szellemtörténeti műként is, amelyből megtudjuk, miként lett a zsidó polgárgyerekből kommunista aktivista; a marxista újságíróból antimarxista tudós; a nagyimristából "reformfanyalgó" (Laki Mihály kifejezése); a politikusból a politikai szerepvállalástól tartózkodó kutató, majd utóbbiból gazdaságpolitizáló közszereplő Kornai János.

Értelmezhető a könyv a "gondolkodás iskolájaként", amelyben az olvasó áttekintheti a tudós műveinek gondolati egymásra épülését, a Túlzott központosítástól a Hiányon keresztül A szocialista rendszerig. Olyan világhírré szert tett fogalmak mögé nézhetünk be, mint a krónikus hiánygazdaság, a puha költségvetési korlát vagy a bürokratikus koordináció. Kiváltképp érdekes ebben az olvasatban szembesülni azzal az önuralommal, amellyel a szerző időről időre szigorú revízió alá vonja korábbi gondolatait, okfejtéseit és következtetéseit.

A gondolat ereje

Olvassuk bárhogyan Kornai János önéletrajzát, megigéz bennünket "a gondolat ereje", melyet a tudós legfőbb fegyverének használt emberpróbáló korszakokon átívelő élete során. Lehet Kornai nézeteit vitatni, lehet őt ezért-azért nem szeretni, de egyet mindenkinek el kell ismerni: nemcsak kivételes képességgel megáldott, hanem kivételes igényességgel fellépő ember, legyen szó tudományról vagy az emberi lét bármely más vonatkozásáról. Számomra a könyv leginkább megkapó olvasata az, amelyből a legszemélyesebb Kornai-kép, az önmaga döntései fölött vívódó, az önmaga cselekedetein moralizáló ember alakja rajzolódik ki.

Mert nem csupán korrajz vagy szakmai önéletrajz ez a könyv, hanem személyes vallomás is. És nem csak azért, mert itt-ott, a maga szemérmes módján, a hús-vér ember is előbukkan a könyv egyes lapjain, aki családban él és barátokkal érintkezik, akinek szelleme mellett teste és lelke is van, akit bánt, hogy termékeny élete során a megbecsülés mellett sérelmek is érték, és akinek - saját megfogalmazása szerint - nem elég vastag a bőr az arcán, hogy a méltány-talanságokat könnyedén viselje. A személyesség abban is testet ölt, ahogyan megosztja velünk morális vívódásait, amelyek egész életében végigkísérték.

"Erkölcsei számadás" - fogalmazza egy helyütt a szerző az ötvenes évekbéli tévútjáról való letérése kapcsán, bár rögtön kijelenti: nem szánja nyilvános öntételezésnek ezt a könyvet. Meglehet, nem ennek szánta, mégsem tudta elfojtani a benne lakozó erkölcsi lényt, és annak is a legkegyetlenebb fajtáját: azt, amelyik nem hisz a vezeklésben. Nem

könnyű olyan embernek szembenéznie saját életével, aki azt vallja, hogy "a véték jóvátehetetlen". Ilyen alapállás mellett nem meglepő, hogy a könyvet átszövik a morális dilemmák. Kornai legfontosabb, az egész eddigi életútján (és persze a könyvön) átívelő vívódását a politika és a tudomány közötti választás dilemmája okozza. Ha valaki az ötvenes évek Magyarországon kezdi pályafutását, és később, "világpolgári" rangot elérve is magyar kutató és állampolgár marad, ha a nemzetközi tudományos közeg mellett a hazai közélet részeseként éli meg a hatvanas és nyolcvanas évek reformjait, majd a rendszerváltást, annak valóban számot kell adnia politikai szerepvállalásairól éppúgy, mint azok hiányairól.

Elszámolás

Kornai valóban elszámol mindennel, amit tett. A legfájóbb dilemmaként 56-ot élte meg, amikor "éles helyzetben", Nagy Imre kormányprogramja gazdaságpolitikai részének írása közben kellett rádöbbenie, hogy a politika nem az ő világa: analízisre beállított agya leblokkol, mielőtt cselekvési programot kell alkotnia egy teljesen tisztázatlan jövőkép mellett. Szívszorító, ahogy felidézti akkori barátja, a mártírrá vált Gimes Miklós élettársával, Halda Alízzal évekkel később folytatott beszélgetését: "Gondolhatod, hogy ezerszer átgondoltam ezt az évtizedek során; nemegyszer Miklós önfeláldozásával szembesítve magamat." Az ilyesféle dilemmáktól (életkoránál fogva) megkímélt olvasó borzadva képzelel el, milyen gyötrelmekben lehetett része a tudósi pályát választó Kornainak, amikor a más utat bejáró pályatársak, barátok sorsának tükrében vetett számot újra meg újra saját választásával.

Az írás során saját fejében is rendet rakott, egyfajta számvetést végzett. Nem rejti azonban véka alá, hogy könyvével a róla szerzett benyomásainkat is alakítani kívánta, vagyis az önmagának szánt számvetés egyúttal számadás is. Az olvasó számára lenyűgöző az igyekezet, amellyel a világhírű tudós a kortársak és az utókor számára érthetővé és elfogadhatóvá próbálja tenni saját gondolatait és cselekedeteit. E törekvése mentes az önigazolási kényszerektől: éppúgy belátja tudományos tévedéseit (még a nagy ambícióval megírt Anti-Equilibrium esetében is), mint alkati gyengéit (például a pihenésre való alkalmatlanságát) vagy emberi gyengeségeit (például azt, hogy időnként megirigyli a rivaldafénybe került embereket, akiket - a világhírű tudóssal ellentétben - megszólítanak az utcán).

Kornai "emlékirata" hozza a tőle megszokott formát: a világos fogalmakat és logikus gondolatmeneteket (ha van valami, amit Kornai utál, az a "maszatolás"), a szellemes és a mondanivalót élesen megvilágító hasonlatokat, az olvasmányos stílust, a finom iróniát és öniróniát, a szigorú kritikát és önkritikát. Akik régebről ismerik a szerzőt, talán csak a vitapartnerekkel szemben tanúsított megengedőbb hangnemből érzékelhetik, hogy megöregedett, bár a könyvből az is látható, hogy bizonyos sérelmek sose gyógyulnak be a lelkében. Kornai legfájóbb sérelme a rendszerváltáskor írt Indulatos röpirat hazai, többnyire negatív vagy értetlen fogadtatása. (Lám, a megöregedésnek előnyei is vannak: a 78. életévébe lépett szerző megérhette, hogy a Röpirat kíméletlen kritikussai az Élet és Irodalomban pár hete megjelent tanulmányukban megkövessék őt.)

Ha a sérelmek örökre megmaradnak is, az általuk okozott sebek idővel begyógyulnak. Úgy vélem, ez történt Kornainak a reformközgazdászoktól elszenvedett, több évtizedes sérelmével, amely most, hogy "kibeszélte", talán behegedt végre. Azzal, hogy felidézte Liska Tibor és Antal László neki címzett, tudósi attitűdjét megszóló korabeli megnyilvánulásait, mintha saját lelkéről is leesett volna egy kő. Elmondhatta azt, ami

bizonyára régóta kikívánczik belőle: hogy szerinte többféle tisztességes életstratégia van. "Vannak olyan magatartások, amelyeket megvetek, amelyeket erkölcsileg elítélek. Viszont nem egyetlen, hanem többféle hozzáállást érzek erkölcsileg elfogadhatónak." Sok más mellett ez is elgondolkodtató üzenete a könyvnek.

Osiris Kiadó, 2005, 426 oldal + 122 fénykép, 3980 Ft

Várhegyi Éva